

УЧЕБНИТЕ ПРОГРАМИ ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК В УЧИЛИЩНОТО ОБРАЗОВАНИЕ – СЕГАШНО СЪСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВИ

Доц. д-р Верка Сашева,
гл. ас. д-р Велин Петров

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

Резюме. В статията е направен анализ на актуалните учебни програми по български език в основното и средното образование. Посочени са редица проблеми както в учебните програми, така и в цялостния процес на обучение по български език на учениците от I до XII клас. С оглед на това са предложени мерки, с които е възможно да се подобри значително качеството на образователния процес. Нивото на обучението по български език в училищния етап от образованието и във висшето образование има водеща роля за издигането на авторитета на българския език, за ограмотяването на носителите на българския език и за съхраняването на националната и културната идентичност на българите в глобализацията се свят.

Ключови думи: учебни програми по български език; училищно образование; функционална грамотност; комуникативен подход; компетентностен подход

Българският език е официалният език в Република България, а от 2007 г. той е и един от официалните езици в Европейския съюз. Въпреки това авторитетът му е крайно занижен, за което свидетелстват множество притеснителни факти. Преди всичко те са свързани с преподаването на българския език в университетите, с подготовката на бъдещите учители по български език и по всички останали учебни предмети. По-конкретно това се отнася до държавните изисквания, които водят след себе си до прогресивно намаляване хорарите на българистичните лингвистични дисциплини за сметка на методическите. При изготвянето на учебните програми за бъдещите учители бива налагано на университетите да включват много повече дисциплини за това как учителите да обучават учениците за сметка на това какво учителите трябва да преподават на учениците. Проблемът води след себе си до създаването на поколения учители, които се открояват със сравнително добра подготовка по приобщаващо образование, по педагогическа и социална психология, по педагогическа диагностика, по методика на различните учебни предмети и пр.,

но същевременно те притежават твърде повърхностни и посредствени знания по български език, което се дължи на минималния, а понякога и на изцяло липсващия в учебните програми на педагогическите специалности норматив по съвременен български език. За незавидния авторитет на българския език днес свидетелстват също така тревожно ниското ниво на грамотност и езикови компетенции на обществените личности, заемащи ръководни държавни длъжности; качеството на българския език, употребяван в медийното пространство; мястото на българския език в съвременните европейски и световни модели за развитие на науката и образованието и действията на държавните институции в прилагането на тези модели не само спрямо българския език, но и по отношение на хуманитаристиката в България. Като опит за намиране на правилния път за разрешаването на всички тези проблеми, които се задълбочават все повече през последните години, във Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“ беше организирана Национална кръгла маса на тема „Българският език в глобализацията се свят“, на която преподавателите от катедрите по български език от петте водещи държавни университета – ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, ПУ „Паисий Хилендарски“, СУ „Св. Климент Охридски“, ШУ „Епископ Константин Преславски“ и ЮЗУ „Неофит Рилски“, изтъкнаха най-сериозните трудности, пред които е изправен българският език, и което е по-важно – дадоха препоръки към държавните институции за това по какъв начин най-бързо и ефективно да бъдат преодоляни. Едно от направленията, в които проблемите с грамотността на обучаемите, но и на обучаващите стават все по-видими и водят след себе си до още по-неприятни последици, е училищното образование.

Училището е мястото, където след предучилищния етап от образованието на децата започва същинската работа по процеса на огромяване, придобиване на теоретични познания по български език и най-вече на практически умения за прилагане на тези знания в различни сфери на общуване. Българският език е основното средство, с което си служим в образованието. Въпреки че все повече хора не си дават сметка за това, трябва да подчертаем, че за да бъдеш добър програмист, химик, физик, лекар, инженер и пр., ти си служиш най-напред с езика, с българския език, който е мостът към натрупването на знания в която и да е сфера от образованието и науката. Затова не трябва да допускаме българският език и филологическата наука, като цяло, да бъдат приемани за даденост и да се сочат като не толкова важна подробност в глобализацията се технологичен, технократичен и все по-малко антропоцентричен свят.

Обект на нашето изследване са учебните програми по български език в училищното образование. **Предметът** на изследване включва анализ на учебните програми с **цел** да се очертаят както положителните им страни, така и някои техни слабости. Изборът на темата е мотивиран от **актуалността на проблема**, тъй като Министерството на образованието и науката се допита чрез

електронни анкети, публикувани в портала <https://edu.mon.bg/> от 29.03.2022 г. до 08.04.2022 г., до педагозите в цялата страна, за да оценят учебните програми по предметите, които преподават. Въпреки че анкетиранияте учители, методици и психолози оценяват програмите по общообразователните предмети от I до X клас, интересът ни е насочен към всички учебни програми по български език в училищното образование (I – XII клас), за да бъде анализът пълен, а резултатите от него – обективни.

През декември 2006 г. е приета Препоръката на Съвета на Европейския съюз и на Европейския парламент за Рамка на ключовите компетентности за учене през целия живот. Рамката описва осем групи ключови компетентности: комуникация на майчиния език; комуникация на чужди езици; математическа компетентност и основни компетенции в науката и технологиите; цифрова компетентност; да се научим да се учим; социални и граждански компетенции; чувство за инициатива и предприемачество; културна осведоменост и изразяване (вж. EUR-Lex - 32006H0962 - BG - EUR-Lex (europa.eu), 17.07.2022).

Всички учебни програми по български език са подготвени съобразно компетентностния подход (вж. Dimitrova 2020; Chakarova 2022). Министерството на образованието и науката акцентува на прилагането на този подход в обучението по всички учебни предмети, като на сайта на МОН са очертани характеристиките на концепцията на компетентностния подход в теоретичен (разкриват се същността и основните характеристики на компетентностите, спецификата на ключовите компетентности, информация за референтните рамки) и практически план (прилагането му в други страни, основополагащи документи и взаимовръзката им). През 2019 г. са публикувани следните книги: „Компетентности и образование“, „За прехода от знания към умения“, „Компетентностите и референтните рамки“, „Практикум“ (вж. Компетентностен подход (mon.bg), 17.07.2022). „Компетентностите се определят като динамична съвкупност от знания, умения, нагласи и отношения, които се придобиват в процеса на обучение.“ (вж. Компетентностен подход (mon.bg), 17.07.2022, *Компетентности и образование* 2019, 2).

Според учебните програми по български език в часовете трябва да се развият езикови, комуникативни и социокултурни компетентности (в началния етап на основната образователна степен се включват и литературни компетентности, защото програмата е комплексна). За развиване на езиковите компетентности са необходими знания за езиковата система, а за развиване на комуникативните и социокултурните компетентности учениците трябва да добият умения да прилагат тези знания, умения за рецепция и създаване на различни видове и типове текстове и за използване на информацията в различни комуникативни ситуации. Освен изброените компетентности в учебната документация са регистрирани и други ключови компетентности, които

учениците трябва да развият в учебните занятия по български език: дигитална компетентност, умения за учене, социални и граждански компетентности, културна компетентност и умения за изразяване чрез творчество (Компетентностен подход (mon.bg), 17.07.2022, вж. *Ключови компетентности в учебните предмети от системата на училищното образование (таблица)*).

I. Учебните програми по български език за началния етап на основното образование (I – IV клас)

Хорариумът на часовете по български език и литература (БЕЛ) в I, II и III клас е 224 часа годишно, от които 50 % са по български език и 50 % са по литература; в IV клас хорариумът е от 238 часа годишно, отново разделени поравно. В учебните програми за всеки от класовете на началното образование са включени базисните понятия по български език и по литература.

I.1. Учебната програма по български език за I клас – в сила от 2016/2017 г.

В I клас се изучават понятията, необходими за първоначалното езиково ограмотяване на учениците, а именно *звук, гласен и съгласен звук, буква, главна и малка буква, печатна и ръкописна буква, сричка, азбука, дума, изречение, общуване, текст*.

Езиковите компетентности, които трябва да придобият учениците в I клас, са свързани с разпознаването на гласните и съгласните звукове, разграничаването на отделните срички вътре в думата, разграничаването на дума и изречение, определянето на границите между изреченията в текста, съставянето на различни по цел на изказването изречения.

Комуникативноречевите компетентности включват правилно използване на речевия етикет при поздравления и обръщения в устното общуване, създаване на кратък текст, писане на текст под диктовка и устно преразказване на кратък текст, разграничаване на средствата за общуване и др.

I.2. Учебната програма по български език за II клас – в сила от 2017/2018 г.

Във II клас учениците се запознават с понятията, с които се допълва началното ограмотяване, изградено в предходния клас. Това са *ударена и неударена сричка, тесни и широки гласни, звучни и беззвучни съгласни, част на речта, глагол, съществително име, съществително собствено име, съществително нарицателно име, умалително съществително име, прилагателно име, азбучен ред, правописен речник, словосъчетание, съобщително изречение, въпросително изречение, описание*.

Езиковите компетентности от областта на фонетиката са свързани с разпознаване признаците на гласните и съгласните звукове, оттам и с извършването на проверка на правописа на думите – правопис на неударени гласни, правопис при обеззвучаване на звучна пред беззвучна съгласна, правопис в края на думата чрез проверка със сродни думи или форми. Също така учениците

трябва да се научат да разграничават думите с ударение от тези без ударение. От гледна точка на морфологичните и на синтактичните особености на думите и словосъчетанията обучаваните трябва да умеят да разпознават частите на речта – глагол, съществително име и прилагателно име, да определят рода и числото на съществителното име, да съгласуват правилно по род и число прилагателното със съществителното име, да разграничават словосъчетание от изречение, да поставят правилно пунктуационните знаци в съобщителните и въпросителните изречения, като за целта трябва да разпознават двата вида изречения. Усвояват се също така знания за работа с речник, търсене на думи по азбучен ред, познаване на речниковото значение на думата.

Комуникативноречевите компетентности са свързани с правилна употреба на езикови средства в зависимост от комуникативната ситуация – прилагане на правилата за учтивост, създаване на поздравителен текст. Изграждат се умения за създаване на кратко писмено описание на предмет, на кратък преразказ на художествен текст.

I.3. Учебната програма по български език за III клас – в сила от 2018/2019 г.

В III клас се изучават понятията *група съгласни, корен, представка, сродни думи, спомагателен глагол съм, лично местоимение, степенувано прилагателно име, пряко значение, преносно значение, синоними, възклицателно изречение, подбудително изречение, удивителен знак, ключови думи, съчинение, преразказ, лично писмо, редактиране*.

Езиковите компетентности включват прилагане на проверка на правописа на неударени гласни звукове и на съгласни звукове в средата на думата, разграничаването на представка и корен, откриване на сродни думи, разпознаване на личните местоимения и спомагателния глагол *съм*, определяне лицето на глагола, на лицето и числото на личните местоимения, разпознаване на синонимите, разграничаване на възклицателно и подбудително изречение.

Комуникативноречевите компетентности са свързани с разпознаването и интерпретирането на нехудожествен текст, със създаването на подробен преразказ на кратък текст, съчиняване на собствен текст, писане на писмо, редактиране на собствен текст.

I.4. Учебната програма по български език за IV клас – в сила от 2019/2020 г.

В IV клас се въвеждат понятията *твърди и меки съгласни звукове, сложна дума, антоними, подлог, казуемо, просто и сложно изречение, определителен член, числително име, числително бройно и числително редно име, време на глагола, съчинение по аналогия, редактиране*.

Езиковите компетентности включват откриването на връзката между книжовен изговор и правопис на звуковете, образуване на сложни думи, разпознаване на числителни бройни и числителни редни имена, определяне на

глаголното време, разпознаване на антонимите, работа с тълковен речник, разграничаване на подлог и сказуемо, разграничаване на броя на простите изречения в състава на сложното изречение и на съюзно и безсъюзно свързване на простите изречение в състава на сложното.

Комуникативноречевите компетентности включват разбиране на връзката между темата и заглавието на текста, продуциране на устен сбит преразказ на художествен или нехудожествен текст, създаване на собствен текст, редактиране на свой и на чужд текст, извличане на информация за езикови факти от различни текстове.

II. Учебните програми по български език за прогимназиалния етап на основно образование (V – VII клас)

Седмичният хорариум на часовете по български език в V – VI клас на прогимназиалния етап е 2,5 часа (от които 0,5 часа са за развиване на комуникативните компетентности, т.е. за редактиране и създаване на различни типове текстове), като разпределението е 85 часа годишно за български език (от които 17 часа са за развиване на комуникативните компетентности) от общо 170 часа за учебния предмет *български език и литература*. В VII клас годишният брой часове по български език и литература е 180, като половината са по български език (90 часа, от които 18 са за развиване на комуникативните компетентности). Седмичният брой часове в VII клас според учебната програма се запазва – 2,5 часа за български език (от които 0,5 часа са за развиване на комуникативните компетентности) и 2,5 часа за литература (от които 0,5 часа са за развиване на комуникативните компетентности).

II. 1. Учебна програма по български език за V клас – в сила от 2016/2017 г.

Във връзка с развитието на социокултурните компетентности тази програма включва следните теми, свързани с речевото общуване и текста.

- Компоненти на речевата ситуация – цел, участници, условия и др.
- Официално и неофициално общуване.
- Текстът в речевото общуване – тема, подтема на текста, ключови думи, абзаците в текста.
- Функционално-смислови типове на речта – описание, повествование, разсъждение.

Изграждат се основни умения за ориентиране в речевата ситуация и за използване на формулите за речев етикет.

Във връзка с езиковите компетентности учебната програма представя теми, чрез които думата се изучава като езикова единица от различните езикови равнища и се формират следните умения.

На фонетично и морфемно равнище: учениците различават формообразователни от словообразователни морфемни, като правилно ги изговарят и пишат

(правят частичен морфемен анализ); правилно се изговарят и пишат думи с непостоянно Ъ и с подвижно Ъ (звукови промени).

На лексикално равнище: уместна употреба на многозначни думи според контекста, разграничаване на видове думи според речниковото значение – синоними, антоними, омоними. В началния етап на обучение се изучават синонимите и антонимите, а сега новите знания са за омонимите. Липсва обаче информация за паронимите, които са застъпени за изучаване чак в IX клас.

На морфологично и синтактично равнище (знания по българска граматика) – обучаваните познават и правилно употребяват личните, притежателните и възвратните местоимения; въвеждат се минало свършено време и минало несвършено време на глагола; минало свършено деятелно причастие; минало несвършено деятелно причастие; определят основната форма и спрежението на глагола; предлога и наречието като неизменяеми части на речта; някои второстепенни части на изречението (допълнение, обстоятелствено пояснение, определение).

По отношение на комуникативните компетентности в устното и в писменото общуване в V клас се предвижда усъвършенстване на уменията за уместно използване на формулите на речевия етикет, за представяне и самопредставяне. Развиват се уменията за разбиране смисъла на текст при слушане и при четене с определена комуникативна цел, за създаване на текст: текст за представяне и текст за самопредставяне, план на текст, отговор на въпрос по житейски проблем.

II. 2. Учебна програма по български език за VI клас – в сила от 2017/2018 г.

Във връзка със социокултурните компетентности тази програма включва знания за научната сфера на общуване (термини, теза, аргументи) и умения за извличане на информация от урочна статия.

За да развият езиковите си компетентности, учениците трябва да усвоят теми, чрез които думата се изучава като езикова единица от различните езикови равнища, и да формират следните умения.

На фонетично и морфемно равнище: обучаваните трябва да познават и спазват правилото за променливо Я.

На морфологично равнище: разширяват се знанията за местоименията (показателни, въпросителни, относителни, неопределителни, отрицателни и обобщителни местоимения), личните глаголни форми (сегашно деятелно причастие, минало страдателно причастие, деепричастие) и за системата на глаголните времена (минало неопределено време, минало предварително време, бъдеще време в миналото) и се формират умения за уместната им употреба в речта. В VI клас от неизменяемите части на речта трябва да се разпознават съюзите, междуметията и частиците в изречение.

На синтактично равнище основните понятия, които се овладяват на това равнище, са: *еднородни части, съчинителна връзка, безсъюзно и съюзно свързване, сложно съчинено изречение.*

Във връзка с усъвършенстване на комуникативните компетентности в устното и в писменото общуване в VI клас се развиват умения за аргументиране на мнение и за толерантно участие в диалог, изграждат се умения за създаване на отговор на научен въпрос, обява, делова покана.

II. 3. Учебна програма по български език за VII клас – в сила от 2018/2019 г.

Във връзка с развитие на социокултурните компетентности тази програма включва овладяване на особеностите на медийния и на художествения текст и умения за извличане на информация от тези функционалностистични типове текст.

Във връзка с езиковите компетентности учебната програма представя теми, чрез които думата се изучава като езикова единица от различните езикови равнища и се формират следните умения.

На лексикално равнище: изграждат се умения за разпознаване на неутралната и експресивната лексика в текста, за тълкуване на употребата на експресивна лексика в художествен и в медиен текст, за тълкуване на домашни думи и чужди думи (чуждици и заемки); остарели думи.

На фонетично и морфемно равнище: ученикът правилно изговаря и пише домашна и чужда лексика, терминологична лексика.

На морфологично равнище: трябва да се осмислят системата на глаголните наклонения (изявително, повелително и условно наклонение) и преизказните глаголни форми. Формират се умения за правилно съвместно използване на глаголните времена и наклоненията в речевата практика.

На синтактично равнище: основните понятия, които трябва да се усвоят на това равнище, са: *съставно сказуемо, обособени части, сложно съставно изречение* (с оглед на разграничаване на подчинителна от съчинителна връзка), *сложно смесено изречение.*

Темите и дейностите, основа за развиване на комуникативните компетентности в устното и в писменото общуване в VII клас, са насочени към изграждане на умения за участие в дискусия, за редактиране на текст и за създаване на анотация и отговор на нравствен въпрос.

III. Учебните програми по български език в средното образование (VIII – XII клас)

Хорариумът на часовете по БЕЛ в IX, X и XI клас е 108 часа годишно, от които 50 % са по български език и 50 % са по литература. В XII клас хорариумът се състои от 93 часа годишно, отново разделени поравно. Тази част от училищното образование е съставена от два етапа – първи гимназиален и втори гимназиален етап.

III.1. Учебни програми по български език за първи гимназиален етап на средното образование (VIII – X клас)

Учебната програма за VIII клас е в сила от 2017/2018 г., за IX клас – от 2018/2019 г., за X клас – от 2019/2020 г.

В VIII клас се въвеждат понятията *книжовен език, езикова норма, кодификация, стил (индивидуален и функционален стил), родово понятие, видово понятие, свободно словосъчетание, фразеологично словосъчетание, залог на глагола (деятелен и страдателен залог), вид на глагола (свършен и несвършен вид на глагола)*. Развиват се социокултурните и комуникативните умения, свързани с различаването на функционалните стилове (акцентът е върху разговорния и художествения стил), с уместното използване на речеви етикетни формули в електронното общуване (ученикът опознава особеностите на електронното писмо и спазва графичните и структурно-съдържателните изисквания при създаването му). Формират се умения за прилагане на пунктуационните правила, свързани с особеностите на сложното съставно изречение с различни подчинени изречения. Запознавайки се със спецификите на публичното изказване и на есето като вид аргументативен текст, обучаваните формират комуникативни умения за създаване на публично изказване и есе по морален проблем.

В IX клас се надграждат знанията от VIII клас за системата на функционалните стилове, като се изучават особеностите на научния, официално-деловия и публицистичния стил. Всъщност особеностите на текстовете от различните сфери на общуване са познати на децата още от прогимназиалния етап, но сега те се допълват и задълбочават. Във връзка с развиването на социокултурните компетентности учениците търсят, извличат и обработват информация от различни законодателни (конституция, закон, наредба, постановление, правилник) жанрове на официално-деловия стил, от научни (научна статия) и публицистични текстове (публицистична статия). Запознават се с някои основни текстолингвистични понятия, като *перифраза, номинативна верига*. Езиковите компетентности се формират чрез задълбочени знания за лексикалната система на българския език, като се акцентува на паронимите, активната и пасивната лексика (историзми, неологизми, вулгаризми, евфемизми). Според учебната програма десетокласниците трябва да формират комуникативни умения за възприемане и създаване на различни в жанрово отношение научни, официално-делови и публицистични текстове – публично изказване по житейски проблем, резюме, заявление, делово писмо и CV.

В X клас се изучават нормите на съвременния български книжовен език – правоговорна, правописна, граматична, пунктуационна, лексикална норма. Десетокласниците трябва да усъвършенстват както предкомуникативните си умения – да откриват и редактират всякакви типове грешки – правописни, лексикални, граматични, пунктуационни, така и комуникативните – да продуцират публично изказване и есе по граждански проблем.

III.2. Учебни програми по български език за втори гимназиален етап на средното образование (XI – XII клас)

Учебната програма за XI клас е въведена през 2020/2021 г., а за XII клас – през 2021/2022 г. В XI клас вече учениците трябва да владеят напълно както българската граматика, така и книжовните норми, затова акцентът в курса на обучение е да се прилагат тези знания при продукцията на собствен текст и при редактирането на чужд текст. Учениците от XI клас в часовете по български език изготвят както репродуктивни, така и продуктивни текстове – конспект на научен текст, реферат, публично изказване по научен проблем, есе по житейски проблем.

В XII клас обучаваните се запознават с някои нови понятия от стилистиката – *стилистична грешка* и *стилистичен ефект*, за да откриват и редактират стилистичните грешки в различни видове и типове текст. Дванайсетокласниците работят с различни по стил и жанр текстове, като прилагат начините за постигане на успешност на речевото поведение в комуникативната практика. Използват и създават библиография; познават особеностите на интервюто за работа или за обучение и спецификите на мотивационно писмо не само теоретично, но и практически, за да им послужат тези жанрове в бъдещата професионална реализация.

IV. Изводи от анализа на учебните програми по български език в училищното образование. Нерешени проблеми в учебните програми и препоръки за подобряване на обучението по български език

Изводите и предложенията, които можем да направим след детайлния анализ на учебните програми по български език в училищното образование (I – XII клас), са следните.

– От I клас до XII клас хорариумът на часовете по български език намалява, като в гимназиалния етап той е наполовина в сравнение с началния.

– Спираловидният принцип и компетентностният подход (езикови, социокултурни, комуникативни, литературни компетентности) са водещи в изграждането и структурирането на учебния материал по български език. Обучението по български език е комуникативно ориентирано, т.е. абстрактните езикови единици се осмислят на ниво текст и дискурс, като целта е учениците да подобрят комуникативноречевите си умения за възприемане и създаване на различни типове текстове и да се ориентират в различни сфери на общуване.

– Открояват се някои неточности в хронологичното надграждане на материала по класове (вж. Приложение 1), който засяга предимно развиването на езиковите компетентности. Добре представени са уменията, които трябва да се формират за усъвършенстване на комуникативните и социокултурните компетентности, но друг е въпросът дали реално се работи в часовете върху тях, или остават фиксирани само документално. С цел да е достъпна информацията

някои езикови знания са редуцирани или са дадени в непълнота в учебните програми. Например в III клас се изучават само двете морфеми – представка и корен, а според учебната програма учениците трябва да формират умения за разпознаване на сродни думи, като образуват нови съществителни и прилагателни имена, което е невъзможно, без да познават и наставките като морфеми. Знанията за системата на българските глаголни времена и уменията за тяхната употреба в речевата практика са застъпени за изучаване в V клас (минало свършено време, минало несвършено време) и VI клас (минало неопределено време, минало предварително време, бъдеще време в миналото), като от началния курс на обучение учениците познават сегашно и бъдеще време. Тогава е фиксиран терминът и *минало време* (IV клас), без да става ясно кое точно минало време се има предвид. Прави впечатление обаче, че нито в VI клас, нито в друг клас се дава някаква информация за останалите глаголни времена (бъдеще предварително, бъдеще предварително в миналото), дори информативно, така учениците добиват грешната представа, че глаголните времена в българския език са само 7. В VI клас се изучава миналото страдателно причастие, а чак в VIII клас обучаваните образуват формите за страдателен залог. И ако липсата на пълнота в лингвистичните знания на синтактично равнище, свързана с изучаването на някои главни (въвежда се съставно сказуемо в VII клас без видовете съставни сказуеми) и второстепенни части (в V клас не се изучават видовете определения и допълнения, както и някои второстепенни части като приложение и сказуемо определение), обикновено се оправдава от експертите с това, че тези знания не са необходими за формирането на комуникативни и социокултурни компетентности, то липсата на вметнатите думи и изрази от учебната програма е неоправдана (еднородните части се изучават в VI клас, а обособените – в VII клас). Непознаването на вметнатите думи и изрази и тяхната пунктуация води до пунктуационни грешки и до лоша езикова култура. Непознаването на морфологични и синтактични понятия в пълнота създава впечатление за учениците, че проблемът по дадената тема е изчерпан, а не е така. Достъпността и изчерпателността на лингвистичните знания не са самоизключващи се, както и не противоречат на комуникативноориентираното обучение с практическа насоченост, напротив, вече е установено както в учебната документация, така и в училищната практика абстрактните граматични понятия да се изучават на ниво *текст* и *дискурс*.

– В VIII клас приключва преподаването на морфология и синтаксис за сметка на стилистика и езикова култура, което би могло да се промени, за да не се концентрират граматичните знания само в етапа V – VII клас. Също така е редно езиковата култура да е силно застъпена по време на всички етапи, а не да се акцентира на нея при началното ограмотяване и едва преди завършването на гимназиалния етап от обучението, и то повече теоретично, отколкото практически.

– Докато в етапа I – IV клас и V – VII клас темите в учебните програми предполагат добиване на знания и формиране на умения, които обуславят равнопоставеност между различните видове компетентности, то в етапа VIII – XII клас акцентът е поставен върху формирането на комуникативни и социокултурни компетентности, които да подготвят подрастващите за адекватни действия в конкретни житейски комуникативни ситуации.

– Наблюденията сочат, че от учебната 2016/2017 до 2021/2022 г. протече пълна актуализация на всички учебни програми по български език по класове в следната последователност:

- I клас и V клас – 2016/2017 г.
- II клас, VI клас и VIII клас – 2017/2018 г.
- III клас, VII клас и IX клас – 2018/2019 г.
- IV клас и X клас – 2019/2020 г.
- XI клас – 2020/2021 г.
- XII клас – 2021/2022 г.

Въпреки установените неточности след анализа на учебните програми по български език смятаме, че не е ефективно те да бъдат променяни, защото нова актуализация би довела до реструктуриране на учебния материал в учебниците, а това обърква учениците и учителите. През учебната 2022/2023 г. Министерството на образованието и науката отново предвижда промени в учебните програми. Така вместо да се решават проблеми, те се задълбочават.

Можем да дадем и някои по-обща препоръки за подобряване на обучението по български език в училищното образование.

– Да не се допуска часовете, предвидени за подготовка по български език, да се пренасочват към литературата, което е всеприета практика в много училища.

– Националното външно оценяване след IV клас, VII клас, и най-вече след XII клас да не бъде по „общия“ учебен предмет *български език и литература* (БЕЛ), а да бъде разграничено ясно по учебния предмет *български език*, от една страна, и по литература, от друга, като и двата компонента да имат еднакво ниво на трудност. Би могло изпитният вариант да е структуриран в два отделни модула: 1. Български език; 2. Литература.

– Подготовката по правопис, пунктуация и правоговор да бъде застъпена във всички етапи на училищното образование.

– Да се инициира провеждането на периодични обучителни семинари за осъвременяване познанията на учителите по български език и литература – осъвременяване на езиковата им култура, запознаване с нови теоретични научни концепции и с иновативни методи за мотивиране на учениците за учене през целия живот и за повишаване на тяхната функционална грамотност. Подобни семинари трябва да се провеждат от тесни специалисти по български език, а не да протичат проформа, както много други, на пръв поглед, добри инициативи, свързани с училищното образование.

– В разглеждането, оценяването и одобряването на учебниците и учебните помагала трябва да бъдат включвани утвърдени университетски специалисти по български език, чието мнение трябва да има най-голяма тежест в процеса на утвърждаването на един учебен комплекс.

Приложение 1

Съпоставителна таблица на основни понятия в учебното съдържание в прогимназиалния етап на обучение (V – VII клас)

Езикови компетентности и езикови равнища		Основни понятия в учебното съдържание за:		
		Пети клас	Шести клас	Седми клас
Социокултурни компетентности		официално и неофициално общуване тема, подтема, ключови думи, описание, повествование и разсъждение	научна сфера на общуване, термини, теза, аргументи	масова комуникация, медиен текст, художествен текст
Езикови компетентности	фонетично и морфемно	формообразувателни, словообразователни морфеми, подвижно и непостоянно Ъ	променливо Я	изговор и правопис на домашна и чужда лексика, терминологична лексика
	лексикално	синоними антоними омоними (*без пароними ¹⁾)	-	неутрална и експресивна лексика, домашни думи и чужди думи (чуждици и заемки), остарели думи
	морфологично	лични, притежателни, възвратни местоимения; минало свършено време, минало несвършено време, минало свършено деятелно причастие, минало несвършено деятелно причастие, основна форма и спрежение на глагола,	показателни, въпросителни, относителни, неопределителни, отрицателни и обобщителни местоимения сег. деятелно, мин. страдателно причастие, деепричастие мин. неопред. време, мин. предв. време, бъдеще време	изявително, повелително и условно наклонение, приизказни глаголни форми

Езикови компетентности	морфологично	предлог и наречие	в миналото, съюзи, междуметия и частици (*без бъдеще предварително, бъдеще предв. в миналото)	
	синтактично	главни части, второстепенни части на изречението (допълнение, обстоятелствено пояснение, определение) (*без видовете определения и допълнения и без някои други второстепенни части – сказуемо-но определение и приложение)	еднородни части, съчинителна връзка, безсъюзно и съюзно свързване, сложно съчинено изречение (*без вметнати думи и изрази)	съставно сказуемо (* без съставно глаголно и съставно именно сказуемо), обособени части, сложно съставно изречение (*без видовете подчинени изречения), сложно смесено изречение
Комуникативни компетентности		представяне, самопредставяне, план на текст, отговор на въпрос по житейски проблем	диалог, отговор на научен въпрос, обява, делова покана	дискусия, редактиране на текст, отговор на нравствен въпрос, анотация

БЕЛЖКИ

1. Информацията в скобите след звезда включва липсващите понятия, които не са намерили място в учебните програми по български език от V до VII клас.

ЛИТЕРАТУРА

- ДИМИТРОВА, Кр., 2020. Компетентностният подход в образованието – теоретични аспекти. *Наука и образование*. 2(3), 257 – 263, 3_11_Kr_Dimitrova_257.pdf (uniburgas.bg)
- ЧАКЪРОВА, Ст., 2022. Концепцията за компетентност и концепцията за грамотност като елементи от учебното съдържание в учебната документация по български език в гимназиалния образователен етап. *Български език и литература*. 64(3), 268 – 282.

REFERENCES

- DIMITROVA, Kr., 2020. Kompetentnostniyat podhod v obrazovaniето – teoretichni aspekti. *Nauka i obrazovanie – Science and education*. 2(3), 257 – 263.
- CHAKAROVA, St., 2022. Kontseptsiyata za kompetentnost i kontseptsiyata za gramotnost kato elementi ot uchebnoto sadarzhание v uchebnata dokumentatsia po balgarski ezik v gimnazialnia obrazovatelен etап. *Bulgarski ezik i literatura-Bulgarian Language and Literature*. 64(3), 268 – 282.

BULGARIAN LANGUAGE CURRICULA IN SCHOOL EDUCATION – CURRENT STATE AND PROSPECTS

Abstract. The article analyzes the current Bulgarian language curricula in primary and secondary education. A number of problems are pointed out both in the curricula and in the overall process of teaching Bulgarian from the 1st to the 12th grade. Consequently, measures which could significantly improve the quality of the educational process are proposed. The level of the Bulgarian language education at school and in higher education has a leading role in raising the authority of the Bulgarian language, in making the native Bulgarian speakers literate and in preserving the national and the cultural identity of the Bulgarians in the globalizing world.

Keywords: Bulgarian language curricula; school education; functional literacy; communicative approach; competency-based approach

✉ **Assoc. Prof. Verka Sasheva Ivanova, PhD**

ORCID iD: 0000-0002-8092-3766

Department of Modern Bulgarian Language
University of Veliko Tarnovo St. Cyril and St. Methodius
2, T. Tarnovski St.
5003 Veliko Tarnovo, Bulgaria
E-mail: verka.ivanova@ts.uni-vt.bg

✉ **Assist. Prof. Velin Petrov, PhD**

ORCID iD: 0000-0003-1580-0177

Department of Modern Bulgarian Language
University of Veliko Tarnovo St. Cyril and St. Methodius
2, T. Tarnovski St.
5003 Veliko Tarnovo, Bulgaria
E-mail: v.d.petrov@ts.uni-vt.bg